

Trøstesløs tåke på toppene.

(Foto: Per Amund Strickert)

Arild Haaland (Kirkedød og gudsfrykt).

Blant alle våre funksjonsgleder står den som hører sammen med kroppens egenaktivitet i en særstilling. Det er selve gleden å være til og løsrevet fra alle praktiske formål. Gleden ved å streife omkring, i kontakt med naturen, med det idylliske, det dramatiske, det truende, er en uuttømmelig kilde til lyst og glede og kontakt.

Den stillferdige betrakter vil vise sitt måtehold gjennom dette at han godtar seg selv som en del av naturen og finner sin lykke i overenstemmelse med den store og ukjente sammenheng som der utfolder seg.

Dyr som dør — hvor blir de av?

AV KARL H. BROX

I forbindelse med et lysbildekåseri jeg holdt i en forening for en tid tilbake, snakket jeg også en del om rådyr og viste bl.a. et bilde av restene etter et individ som ble tatt av gaupe. Nå hadde gaupa bare forsynt seg med en del av byttet, mens rev, kråke, ravn, smågnagere og andre hadde gasset seg med resten. Til slutt var det bare skjelettet og noen skinnfiller igjen av det en gang så stolte dyret.

Etter kåseriet ble det stilt en del spørsmål, og en av tilhørerne, en dame, grep fatt i den nevnte hendelsen om rådyret.

— At dyr og fugler blir tatt som bytte og spist er jo vel kjent, sa hun. Men hva med alle de andre tusener av skapninger rundt om i skog og mark som dør en naturlig død? Hvor blir de av alle sammen? Jeg har i hvert fall bare ytterst sjelden støtt på døde dyr under mine turer i marka, og jeg går der ganske ofte.

Damens spørsmål var naturlig, og det er sikkert flere med henne som har lurt på det samme. Skal man gi et kort svar, så må det bli at alle døde dyr i naturen blir betraktet som en ressurs, som en høyst kjærkommen næringstilgang til de mange som er tilpasset en eksistens helt eller delvis på åtsler. Naturen har rett og slett ikke råd til å la den næringen som alle døde skapninger representerer gå til spille, men søker straks å få satt den dodes kropp inn i ny produksjon. Det hele er et evig kretsløp, en del av det innfløkte samspillet i naturen, og hvor ordtaket «den enes død, den annens brød» kan hende passer bedre enn noe annet sted.

Men la oss likevel se litt nærmere på det som foregår.

Under en tur i nærheten av hans hjem utenfor Oslo siste høst, trakk min venn Sverre M. Fjeldstad meg plutselig i armen.

— Kom her, så skal du få se noe, sa han.

Naturen som kunstner.

Vi gikk noen meter til side for stien vi fulgte gjennom skogen og Sverre pekte ned på skogbunnen.

— Ser du noe?

— Tja, svarte jeg, ikke annet enn at skogbunnen på en liten flekk er litt annerledes enn ellers.

— Akkurat. På dette stedet fant jeg for noen dager siden en død trost. Da jeg løftet litt på den fikk jeg se en del biller i fullt arbeid. Åtselgravere. De var i full gang med å grave fuglen ned. Nå er den borte og helt tildekket. Åtselgraverne har sikret seg et matforråd . . . .

Som nevnt er åtselgraveren en bille. Den er ca. 2 cm lang, svart av farge eller også svart med to røde tverrbånd på dekkvingene, og den er en høyst fascinerende skapning, kan hende en av de aller mest interessante vi finner blant billene.

Det vil i sommerhalvåret aldri ta lang tid før en lang rekke insekter finner veien til en død fugl eller et pattedyr som blir liggende på bakken. Fluer og forskjellige arter biller gjør kan hende mest vesen av seg, og blant de siste finner vi altså også åtselgraveren. Den er et nattdyr, og med sin meget skarpe luktesans vil den snart oppspore et åtsel, selv om det ligger ganske langt unna. Når det er funnet blir det først grundig undersøkt. Ikke alle åtsler egner seg nemlig for åtselgraveren, bl.a. må det ikke være for stort, men fugl opp til trostestørrelse og pattedyr opp til røyskatt kan den i hvert fall hamle opp med.

Dersom billen, eller rettere, billene, — for det dukker snart opp flere av begge kjønn, finner at åtselet er bryet verd å gi seg i kast med, kryper de ned på undersiden av det døde dyret og begynner gravingen. Åtselgraveren er utstyrt med kraftige ben, og med forbena graver den jorden løs, mens det midterste og bakerste benparet fører jorden videre bakover.

Først blir det gravet en grop rett under dyret, og fra denne blir det videre gravet en gang på skrå flere centimeter nedover i jorden. Denne gangen er altfor trang og smal til at dyret kan falle ned i den, men åtselgraveren, som spenner ryggen mot gangens vegg, sliter og haler i dyret med bena. Slik kommer det stadig dypere ned i gropen, mens jorden som er kastet opp faller over det og dekker det til. I løpet av forbausende kort tid er dyret borte.

Hele denne innviklede og arbeidssomme prosessen er et ledd i åtselgraverens forplantningsbiologi. Som nevnt er det gjerne flere åtselgravere som kommer til åtselet og begynner gravingen. Det vil si, det er nesten utelukkende hannene som graver. Hunnene er på sin side opptatt med — å slåss! Den sterkeste hunnen jager rett og slett de svakere bort fra åtselet og til slutt er hun alene med en hel skokk flittige hanner.

Nå er imidlertid heller ikke hannene så fredsommelige som ovenstående kunne tyde på. Etter hvert kommer kamper i gang mellom dem også, slik at det til slutt bare er en hann og en hunn tilbake ved åtselet. Dersom alt er gått slik naturen har forutsatt, så vil åtselet nå være nedgrave og tildekket, og billene er rede til å parre seg. Deretter, når det er skjedd, hender det ikke sjelden at hunnene like godt jager også den siste hannen avsted, slik at hun blir alene igjen.

Hunnen graver så en egen gang hvor eggene blir lagt. Etter fullført egglegging kryper hun opp på åtselet igjen, hvor hun begynner å lage en åpning i kjøttet. Ifølge forskerne skiller åtselgraveren under spising ut en væske som virker oppløsende på kjøttet, og dette kommer i så fall larvene til gode, fordi de på denne måten langt lettere kan spise og fordøye den næring som åtselet representerer.

Åtselgraverens egg klekkes raskt. Allerede etter 5 døgn ser larvene dagens lys. På denne tiden er hunnen tilbake i gangen hvor eggene ble lagt, hvor hun fjerner jord som må ha rast ned, slik at larvene lettere kan finne veien opp til åtselet. Og nå skjer noe merkelig: Larvene strekker hodet og forkroppen frem og slikker i seg maveinnholdet som hunbillen gulper opp. Larvene mates en og en omtrent som fugleunger, og prosessen gjentar seg med jevne mellomrom, helt til larvene er istand til å spise av åtselet selv.

Undersøkelser har vist at også larver som ikke blir tatt hånd om av moren på denne måten vil klare å ta noe mat til seg og også bli istand til å forpuppe seg. De dør imidlertid, høyst sannsynlig på grunn av underernæring. Bare med morens hjelp klarer larvene å ta til seg tilstrekkelig med næring, slik at de kan utvikle seg til voksne individer. Forpoppingen skjer forøvrig også snart, bare syv dager etter klekkingen er larvene såvidt utviklet at det kan skje. En slik rask utvikling henger naturligvis sammen med at åtselgraverens matforråd bare varer en viss tid. I løpet av en uke vil bakterier og andre småkryp og mikroorganismer som lever i jordsmonnet overta «byttet» og forråtnelsen setter inn. Det åtselgraverne ikke setter til livs går tilbake til jorden som ny næring til plantene, som det så igjen kan utvikle seg nytt dyreliv av.

Selvsagt vil ikke alle dyr som dør bli tatt hånd om av åtselgravere. Når jeg har lagt såvidt stor vekt på dette her, er det fordi deres tilstedeværelse, arbeid og utvikling sannsynligvis er ukjent for de fleste. De er imidlertid et høyst nødvendig redskap for å få rensket opp i naturen og således utpregete nyttedyr. Åtselgraverne er dermed også en av årsakene til at døde dyr og fugler forsvinner og ikke så lett blir funnet.

Som nevnt vil også en rekke andre skapninger gå løs på og bidra til at en død skapning blir brutt ned og forsvinner. Ved siden av åtselgraverne er også en lang rekke andre biller henvist til å leve

av åtsler, men disse nøyer seg med å spise og graver ikke åtselet ned. Fleskebillen er et eksempel, tordivlene et annet. Rett nok lever disse artene også av andre ting, tordivlene bl.a. for en stor del av gjødsel, men i hvert fall den vanligste av våre tre tordivelarter går mer enn gjerne også løs på åtsler. Av åtselbillene er det ellers funnet over 50 arter i Norge, noe som skulle understreke den aktivitet som utspilles når en skapning dør. Urørt blir den i hvertfall ikke liggende lenge.

Også blant fuglene finner vi en rekke åtselspisere. Kråkefuglene er velkjente i så måte, men også måker, forskjellige arter rovfugler og småfugler spiser åtsler. Særlig er det på sin plass å peke på rovfuglenes rolle her. Stadige funn av rester etter husdyr eller matnyttig vilt i disse fuglenes reder, er gjerne blitt tatt til inntekt for at de gjør så og så stor skade. Noe vil de selvsagt ha drept selv, men det er også helt på det rene at arter som f.eks. kongeørn og havørn for en stor del livnærer seg på åtseler av forskjellig slag. Om dette skriver konservator Johan Fr. Willgohs bl.a.:

— En stor del av havørnens føde består av død eller halvdød fisk, bl.a. slike som er blitt drept eller svimeslått under stormvær eller er løsnet fra fiskeredskap. — Når det gjelder større pattedyr, kan vi sikkert regne med at disse i vesentlig grad inngår i ørnens kost som åtsler. Både havørn og kongeørn tar svært ofte til takke med døde dyr, innvoller og annet slakteavfall, noe som jo tidligere ofte ble anvendt som åte ved jakt og fangst av ørn.

Noen tvil om at også ørnene har betydning for renovasjonen i naturen skulle det således ikke være.

Blant pattedyrene er det kan hende rødreven som først og fremst er kjent som åtselspisere. Men den er på ingen måte alene. Dens «fetter» fjellreven er en minst like dyktig åtselspisere, og vi skal heller ikke glemme jervens evner i så måte, noe bl.a. en hendelse som svensken Edvin Nilsson forteller om i sin bok «De vilda djurens Sarek», til fulle vitner om: Fjellentusiastene Erik Isaksson og jeg drev i mars 1972 med undersøkelser omkring fjellrevbestanden i Sarek. Da vi med snøscooter forflyttet oss fra Alkajaure til Tarreleopal, fikk vi øye på en reinskrott ute på en slette. Vi svingte opp imot den, og da vi kom på 20—30 meters hold fikk vi se ferske spor som førte bort fra stedet. Akkurat da vi stanset scooteren reiste det seg en gaupe bak en stein og satte avsted over sletten i

Her har beveren gjort godt arbeide.

(Foto: Lars Fagerheim)

fullt sprang. Ettersom vi hadde utvetydige bevis for at gaupen hadde drept reinen, skar vi løs ørene med eiermerket for å overlevere dem til oppsynsmannen i den samebyen som hadde reinen på beite i dette området. Dette for at reineieren og samebyen skulle kunne heve sin erstatning.

Vi fortsatte våre undersøkelser med turisthyttene ved Tarrelep som base, men da to døgn var gått etter funnet av reinen, besluttet vi oss for å besøke plassen igjen for å se hva som hadde hendt i mellomtiden. Og det var virkelig interessant! Da vi forsiktig stakk hodet opp over en ås noen hundre meter fra reinkadaveret så vi fem rødreiver og i tillegg også en jerv som var på vei bort fra stedet i fjellsiden vest for sletten hvor reinen lå. Av reinen var det bare en skinnbit på mindre enn fem kvadratcentimeter samt maveinnholdet igjen. Et eneste fjellrevspor så vi, men om den reven virkelig hadde våget seg frem til matplassen fikk vi aldri noe bevis for. Foruten den jerven vi så, kunne vi konstatere at enda en hadde

proviantert av reinen, noe som klart fremgikk av forskjellen i sporstørrelsen.

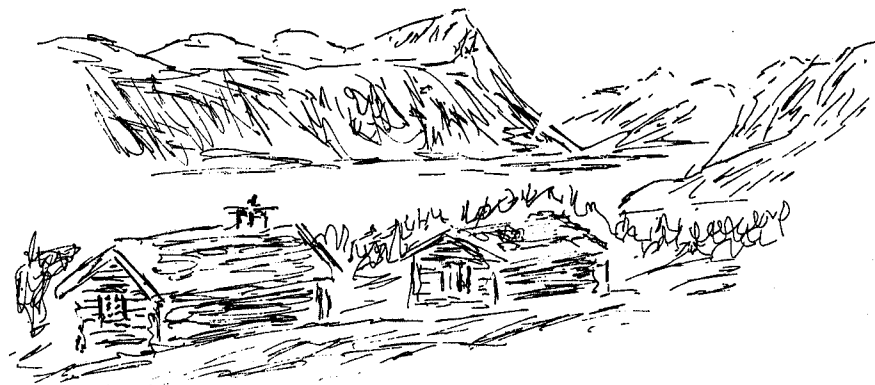
Når man ser hvor viktig et kadaver kan være, forstår man at vi ennå ikke har nådd bunnen på den nedadgående utviklingen som vi kan se hos en del dyrearter. For meg er tanken på at ulven skal komme tilbake til våre fjell urealistisk. Til det er ulven en altfor stor belastning for samene til at de ville kunne tolerere den, skriver Nilsson og peker på at ulven, ved å etterlate seg bytterester spilte en stor rolle for flere dyrearters eksistens i fjellet. Såvel jerv som fjellrev levde av disse bytterestene, samtidig som ulven også sørget for å holde rødreven borte. Nilsson foreslår derfor at rein som er drept f.eks. av tog bør fraktes opp i fjellet, slik at man kan hjelpe dyrearter som for en stor del er avhengig av åtsler og kanskje også forhindre at de dør ut.

— Gjennom en slik hjelp til jerven kan man også godta en større bestand av dette rovdyret uten at reinernæringen blir belastet ytterligere, skriver Nilsson.

Rødrev, fjellrev og jerv er altså tre viktige åtselspisere blant pattedyrene. Men det finnes flere. Piggsvinet er et dyr som kanskje ikke er så velkjent i så måte, men sannheten er at det gjerne spiser åtseler, selv om de er ganske råtne. Også flere arter smågnagere og dyr av mårslekten spiller en viss rolle som åtselspisere, bl.a. grevlingen. Endelig, selv om det ikke har noen særlig praktisk betydning i dag, skal det også nevnes at bjørnen gjerne spiser åtsler.

Som en konklusjon kan man derfor si, at døde dyr eller fugler alltid vil komme til nytte for noen, og at tilgangen på åtsler i enkelte tilfeller er et være eller ikke være for en del arter. Dette, at naturen selv vet å ta vare på de skapninger som dør, er selvsagt årsaken til at vi så sjelden finner noen på vår vei.

Jon Dørsjø: Streiftog i naturfølelse. D.N:T.'s årbok 1962.

Er naturlengselens krav verd å kjempe for? Ja, den er det, fordi naturfølelsen — selv den mest private og eksklusive naturfølelse — i sitt innerste vesen kanskje er den mest ubegrenset allmenmenneskelige av all sjelsvirksomhet. Den er i menneskeheten uten landegrenser. Underlige kjensler kan overmanne oss for eksempel i fjellet, en følelse av kontakt med noe ubestemt som både er nært og fjernt på en gang, en makt som virker kjent og ukjent, på en gang utenfor oss og inne i oss. Vi kaller det forskjellige ting — romantikk — religiøsitet — naturmystikk.

Litt om Trøndelag og ubrukte muligheter

Fra en Budalsdagbok.

AV JOHAN WEIDEMANN

«Boer jeg paa det høie Fjeld
hvor en Finn skjød en Reen
med sin Rifle paa Skien,
hvor der sprang et Kildevæld,
og hvor Ryperne pladsked i Lien.
Klippens Top, som Granen bær,
muntre Sjæles Fristed er.
Verdens Tummel nedenfor
til min skyhøie Bolig ei naaer.»

Bynesingen Johan Nordahl Brun kunne vel ha sin gode grunn til å ride sin Pegasus til fjells fra «Verdens Tummel nedenfor», enten nå dette var de opptrekkende tordenskyer til den franske revolusjon, eller det var dønningene fra den. Urolige tider var det i alle fall. Og allikevel, verdens tummel nå til dags er sagtens like skremmende, enten det nå er politiske eller økonomiske tordenskyer, eller dønningene kan måles i SO², Lux eller Decibel.

Og sikkert har vi like god grunn som Johan Nordahl Brun til å søke klippens topp hvor den dag i dag muntre sjeler har sitt fristed.

Budalen, fjerde juledag.

Jeg vet om et fjell, egentlig er det et fjellområde, som jeg i mitt stille sinn har kalt «de åpne hytters fjell». For her i dette store fjellområde kan du finne små, grå fjellhytter spredt på strategiske steder langt inne i det bølgende fjellet, helst ved et småvann hvor det kan slenge en ørretpinne, slik som Gråttjønn, Halstjønn, Damtjønn, Tverbekktjønn og flere. Det enestående ved disse hyttene er at de ikke er låst, de har bare en krok i døren, ja en pinne til sik-